

İİT ÜLKELERİNDE “İSLAMİ FİNANSAL ÜLKE ENDEKSİ” GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ

Halil ŞAHİN

Karabük Üniversitesi, Finans ve Katılım Bankacılığı Doktora Öğrencisi

ORCID: 0000-0002-0514-819X

halilsahin1994@gmail.com

Neşe YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve

İşletmecilik

ORCID: 0000-0002-4247-8163

neseyildiz@karabuk.edu.tr

ÖZET

1970'li yıllardan itibaren hızla gelişen İslami finans, özellikle petrol zengini ülkelerde büyük bir ivme kazanmış, bu ülkeler, faize dayalı olmayan bankacılık sistemlerinin öncüsü olmuştur. İslami finans sektörü süreç içinde dünya çapında belirli bir mesafe kat ederek hem yerel ekonomilere hem de küresel finansal piyasalara katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, İİT üyesi 57 ülkeden 29 ülkede İslami finansın yaygınlığı, etkinliği ve büyüklüğünü değerlendiren yeni bir İslami Finansal Ülke Endeksi- IFCI geliştirmektir. Bu endeks, ilgili ülkelerin İslami finansal altyapılarının durumunu, sektördeki gelişmelerin derinliğini ve bu sistemin ekonomik büyümeye olan etkisini analiz etmeyi hedeflemektedir. Geliştirilen endeks, CRITIC yöntemi ile objektif olarak İslami finans endeksini oluşturan değişkenleri ağırlıklandırmakta, Promethee-II yöntemi ile ülkeleri sıralamakta, karşılaştırmakta ve Python programlama diliyle ekonometrik bir analiz yapmaktadır. Çalışma sonunda, İİT ülkelerinin İslami finansa potansiyelinin arttığı, ancak bu büyümenin sürdürülebilirliği için endeksteği değişkenlerin çeşitliliğine yönelik ülke bazlı iyileşme ile daha kapsamlı stratejiler geliştirmeleri gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İSLAMİ FİNANS, IFCI İNDEKSİ, İİT, CRITIC YÖNTEM, PROMETHEE-II YÖNTEM.

Jel Kodları: JEL G10

A MODEL PROPOSAL FOR DEVELOPING AN "ISLAMIC FINANCIAL COUNTRY INDEX" in OIC COUNTRIES

ABSTRACT

Since the 1970s, Islamic finance has rapidly developed, gaining significant momentum, particularly in oil-rich countries, which have become pioneers of non-interest-based banking systems. Over time, the Islamic finance sector has made considerable progress globally, contributing to both local economies and international financial markets. The purpose of this study is to develop a new Islamic Finance Country Index- IFCI that evaluates the prevalence, effectiveness, and scale of Islamic finance in 29 of the 57 member countries of the OIC. This index aims to analyze the state of Islamic financial infrastructures in these countries, the depth of developments in the sector, and the impact of this system on economic growth. The developed index objectively weights the variables that make up the Islamic finance index using the CRITIC method, ranks and compares countries through the Promethee-II method, and performs econometric analysis using Python programming. The study concludes that while OIC countries are increasing their potential in Islamic finance, they need to implement more comprehensive strategies and country-specific improvements targeting the diversification of variables within the index to ensure the sustainability of this growth.

Keywords: ISLAMIC FINANCE, IFCI INDEX, OIC, CRITIC METHOD, PROMETHEE-II METHOD.

Jel Codes: JEL G10

GİRİŞ

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkelerde İslami finans, ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. İİT ülkeleri, özellikle petrol gelirleriyle elde ettikleri zenginlik ve doğal kaynaklar sayesinde, bu alanda önemli bir gelişim göstermiştir. İslami finansal hizmetler, katılım bankacılığı, sukuk ve takafül gibi alanlarda, bu ülkelerin finansal sistemlerinde önemli bir yer edinmiş olup, küresel finans dünyasında da dikkate değer bir oyuncu haline gelmiştir. Özellikle Körfez ülkeleri, İslami finansın küresel merkezlerinden biri olarak dikkat çekerken, aynı zamanda bu ülkeler İslami finans sistemlerini güçlendirmek amacıyla çeşitli düzenlemeler ve stratejiler benimsemişlerdir. Bu bağlamda, İİT ülkelerinin ekonomik büyüme ve finansal sistemlerindeki gelişimi hem bölgesel hem de küresel düzeyde ekonomik ilişkileri ve kalkınma stratejilerini şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. Bununla birlikte, İİT ülkelerindeki İslami finansın büyümesi, sadece ekonomik bir gelişme olarak değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerdeki siyasi bir strateji olarak da değerlendirilebilir. Türkiye’de sektörel olarak katılım finans kavramı yaygın olarak kullanılırken, ulusal ve uluslararası literatürde yaygın kullanım İslami Finans şeklindedir. Bu nedenle bu çalışmada İslami Finans kavramı kullanılmaktadır.

İslami finansın yaygınlaşması, aynı zamanda bu ülkelerin küresel finansal sistemde daha fazla söz sahibi olmalarına olanak tanımaktadır. İslami finansın etik ve şeriat kurallarına dayalı yapısı, sadece Müslüman topluluklar için değil, aynı zamanda etik finans çözümleri arayan diğer küresel aktörler için de cazip bir alternatif sunmaktadır. Bu durum, İslami finansın etik prensipleri (faiz yasağı, aşırı riskten kaçınma, sosyal adalet ve ortaklık esaslı kazanç gibi) ve sürdürülebilirlik odaklı yapısına dayandırılabilir. Biancone ve Shakhathreh (2023), İslami finansın altyapı projelerinde kullanılabilirliğini inceleyerek, bu alanda çoğu ülkenin İslami finans ve İslami menkul kıymetleştirme için uygulanabilir yasalara sahip olmadığını vurgulamaktadır. Çalışma, İslami finansın, mevcut yasal ve düzenlemelere dayanarak, şeriat ilkelerine aykırı olmadan altyapı projelerinin finansmanında kullanılabileceği sonucuna varmaktadır. İslami finansın yalnızca Müslümanlar

topluluklar için değil, aynı zamanda etik finans çözümleri arayan küresel aktörler için de önemli bir alternatif sunduğunu çalışmada göstermektedir. İslami finans, gayrimüslim kültürlerle çatışan bir sistem değil, aksine etik ve adalet ilkeleriyle altyapı gereksinimlerine uygun bir finansman çözümüdür. Örneğin; sukuk, hem Müslüman hem de gayrimüslim yatırımcılar için geleneksel tahvillerle karşılaştırıldığında daha uygun bir alternatif olarak görülmektedir. Bununla birlikte, gayrimüslim ülkelerde İslami finansın uygulanmasında birçok zorluk bulunmakta olup, İslami finansın gelişimi ve küresel sukuk piyasasının rekabetçi bir tamamlayıcı finansman kaynağı olarak geleneksel finansal sistemle uyum içinde çalışabileceğini vurgulamaktadır. Benzer bir şekilde Grassa ve Kabir Hassan (2015) çalışmasında, etik, sosyal ve finansal unsurların birleşimi, şeriata uygun iş yapmayı cazip bir yatırım alternatifi haline getirdiği vurgulanmaktadır. Fransa'daki Müslümanlar, dini inançlarına uygun mali işlemler yapmak istemekte ve şeriata uygun finansal ürünler hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için ilgi çekici bir alternatif sunmaktadır. Fransa, stratejik konumu ve kaynaklarıyla İslami finans için büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak, bu potansiyelin yeterince değerlendirilmediği ve özellikle Londra gibi rakiplere kıyasla kaybedildiği endişesi bulunmaktadır. İslami finansın gelişimi, yerel finansal piyasaya yeni fırsatlar oluşturmakta ve yabancı yatırımcıları cezbetme potansiyeli sunmaktadır. Bunun için düzenleyici çerçeve, siyasi destek ve talep artırıcı önlemler gerekmediği çalışmada belirtilmektedir.

İİT ülkeleri, bu büyüyen sektörü ekonomik kalkınma ve sosyal refahı desteklemek için etkin bir şekilde kullanmaya devam etmektedirler. Özellikle İslami bankalar ve finansal kuruluşlar, faizsiz finansman araçları sunarak, sadece yerel ekonomilerinin güçlenmesine değil, aynı zamanda küresel piyasalarda da daha büyük bir yer edinmelerine yardımcı olmaktadır.

Kısaca, İİT ülkeleri, İslami finans sektörünü güçlendirerek, küresel ekonomiye katkı sağlamakta ve aynı zamanda küresel finansal merkezlerin yarışında önemli bir oyuncu olma yolunda ilerlemektedirler.

Bu çalışmada, İİT üyesi 57 ülkeden 29'u, ekonomik büyüklükleri, İslami finans uygulamaları, doğal kaynak zenginlikleri ve uluslararası ticaretteki rollerine göre seçilmiş ve bu çalışma için analiz edilmiştir. Bu 29 ülke, İİT üye ülkelerinin yaklaşık %50'sinden fazlasını temsil etmekte ve toplam GSYİH'nin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Suudi Arabistan, Türkiye, Endonezya ve Malezya gibi büyük ekonomilere sahip ülkeler ile Körfez ülkeleri, Güneydoğu Asya ülkelerinin bazıları ve doğal kaynak zengini ülkeler İslami finans uygulamalarında öne çıkmaktadır. Bu ülkeler hem üretim kapasiteleri hem de İslami finansın gelişimi açısından kritik rol oynamaktadır. Bu çalışmada, İİT ülkeleri için İslami finansın karşılaştırmalı bir değerlendirmesini sunmak amacıyla, kriterler arası korelasyon CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) tabanlı Promethee-II (Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluation) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, İİT ülkelerinin sıralanmasında objektif bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemle, 29 İİT ülkesi arasındaki nedensel ilişkiler ve faktörler belirlenerek sıralama yapılmış ve belirlenen faktörlerin İslami finans performansına etkisi incelenmiştir. İslami finans endeksi, bankacılık, sukuk, şariat denetimi ve eğitim gibi alt temalar üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, İİT üyesi 57 ülkeden 29 ülkede İslami finansın yaygınlığı, etkinliği ve büyüklüğünü değerlendiren bir endeks geliştirmek, böylece İslami finans bakımından ülkeleri karşılaştırmak, İslami finans sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçmektir. Yaklaşımımızın, niceliksel şeffaflık önlemleri açısından literatürdeki bir boşluğu doldurduğu ve bu bağlamda politika yapıcılar ile yatırımcılar için değerli bilgiler sunduğu düşünülmektedir.

IFCI endeksi, İslami finansın genel görünümünü sunmakta bazı faydalar sağlasa da yöntemsel olarak subjektif verilere dayanması ve kriter ağırlıklarının uzman görüşlerine göre belirlenmesi gibi önemli sınırlılıklara sahiptir. Bu durum, endeksin nesnellikten uzaklaşmasına ve ülkeler arası karşılaştırmalarda güvenilirliğin azalmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada önerilen endeks ise CRITIC tabanlı Promethee-II yöntemi kullanarak kriter ağırlıklarını, ülkelerin verileri arasındaki

korelasyonlara göre objektif şekilde belirlemekte ve sıralama sürecine analitik bir şeffaflık kazandırmaktadır. Bu yönüyle, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Diğer taraftan İslami Finans Gelişimi Göstergesi (Islamic Finance Development Indicator) adlı bir endeks de geliştirilmiştir. Her ne kadar IFDI endeksi, IFCI'ye kıyasla daha kapsamlı ve geçerli bir araç olarak görülse de bu endeks daha çok sektörel büyüklükleri ve yatırım ortamını baz alırken, ülkeler arası karşılaştırmalı performans değerlendirmesinde analitik karar destek sistemlerinden yararlanmamaktadır. Bu çalışmanın önerdiği model, İslami finansın alt bileşenlerini (bankacılık, sukuk, şariat denetimi, eğitim v.s.) dikkate alarak, ülkelerin mevcut durumlarını daha bütüncül ve nesnel biçimde analiz etmektedir. Bu yönüyle hem politika yapıcılara hem de yatırımcılara karar alma süreçlerinde kullanılabilecek güçlü bir araç sunmakta ve İslami finans literatürüne yönetsel açıdan önemli bir katkı sağlamaktadır.

1. İSLAMİ FİNANS ENDEKSİNE YÖNELİK LİTERATÜR

İslami finans endeksine yönelik, akademik alanda son yıllarda bazı çalışmalar yer almakta, bu alanda bir literatür oluşmaya başlandığı gözlenmektedir.

Yüksel, Kalyoncu ve Özduvak (2023) tarafından yapılan çalışmada, katılım finansmanı endeksi, 51 ülke için 29 farklı kriter kullanılarak hesaplanmış ve bu kriterler doğrultusunda ülkeler TOPSIS (İdeal Çözüme Benzerlik Bakımından Sıralama Yöntemi) yöntemi ile sıralanmıştır. Çalışmada, CRITIC yöntemi kullanılarak yapılan analizde, düzenleme ve yönetim temasının, katılım finansmanında en yüksek ağırlığa sahip faktör olduğu belirtilmiştir. TOPSIS yöntemine göre yapılan sıralamalarda, Malezya birinci, Endonezya ikinci ve Suudi Arabistan üçüncü sırada yer almıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, katılım finansmanının gelişiminin, İslami doktrinle uyumlu düzenlemeler ve bu düzenlemelerin uygulama ve gözetim derecesi ile mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Katılım finansmanında sürdürülebilir ve istikrarlı bir gelişim hedefleyen ülkeler için, düzenlemelerin şariata uygunluğu kritik öneme sahiptir. Bu doğrultuda, çalışmada bu düzenlemelerin etkinliğinin

artırılması ve şeriat uyumunun sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Çalışma ayrıca, katılım finansmanı sektörünün gelişimi için önemli önerilerde bulunarak, ülkelerin düzenlemelerini şeriat ilkelerine uygun hale getirmelerini tavsiye etmektedir ama çalışmada bazı zayıf yönler bulunmaktadır. Örneğin, IFCI'deki Nüfus, İslami Sermaye Piyasaları gibi bazı kriterler çalışmada bulunmazken, "Seminer Sayısı" gibi bazı değişkenlerin çalışmaya neden dahil edildiği net değildir.

Akin, Iqbal ve Mirakhor (2016) tarafından yapılan çalışmada, ülkelerin finansal sistemlerinin risk paylaşımına yönelik durumu değerlendirilerek, İslami finansın temelini oluşturan bu kavram üzerinden ülkelerin göreceli durumları incelenmektedir. Ülkelerin sonuçları ve sıralamaları, farklı ülkelerde risk paylaşım finansmanı ve finansal ürünlerin geliştirilmesi potansiyeli hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışma, İİT ülkelerinin risk paylaşım finansmanı kurulumunun temel gereksinimlerini karşılamaktan oldukça uzak olduklarını ve bu nedenle İslami finansın kapsamlı bir şekilde gelişmesi için bir çerçeve oluşturulması gerektiğini ortaya koymaktadır. İİT ülkelerinde, risk paylaşımına dayalı bir finansal sistemin kurulabilmesi ve etkili bir şekilde çalışabilmesi için bazı önkoşullar bulunmaktadır. Bu önkoşullar arasında şeffaflık, sözleşme uygulaması, etkin izleme, iyi yapılandırılmış ekonomik kurumlar, iyi yönetim ve verimli finansal piyasalar yer almaktadır.

Alaabed ve diğerleri (2016), İİT üyesi 37 ülkenin şeriata uyum düzeyini değerlendirmek amacıyla bir Şeriat Uyum Endeksi geliştirmişlerdir. Bu endeks kapsamında 27 değişken kullanılarak ülkelerin performansı ölçülmüş ve sıralanmıştır. Elde edilen bulgular; gelişim, öz arınma ve tevhid temaları altında gruplanarak analiz edilmiştir. Araştırmacılar, İslam ülkelerindeki mevcut sorunların İslam dininden değil, İslami kurallara yeterince uyulmamasından kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Hendrie Anto (2011) çalışmasında, İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye 55 ülkenin kalkınma düzeyini ölçmek amacıyla, klasik İnsani Gelişmişlik Endeksi'ne alternatif olarak İslamî İnsanî Gelişmişlik Endeksi'ni geliştirmiştir. Söz konusu endeks, yalnızca⁸⁶

ekonomik ve sosyal göstergeleri değil, aynı zamanda manevi ve ahlaki değerleri de dikkate alan bütüncül bir değerlendirme modeli sunmakta ve bu doğrultuda üye ülkeler arasında karşılaştırmalı analizler yapılmasına imkân tanımaktadır.

İslami finans endeksine yönelik akademik literatür henüz gelişim aşamasındadır ve bu alandaki çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir. Her ne kadar bazı araştırmalar İslami finans endeksi oluşturma yönünde çeşitli yöntemsel yaklaşımlar sunmuş olsa da literatürde ortaya konan sonuçların çoğu yeterli bulunmamaktadır. Bu yetersizliğin temel nedenlerinden biri, endekslerde kullanılan kriterlerin eksik veya hatalı belirlenmesi ve değerlendirme sürecinde yalnızca sıralama yapılması, buna karşın puanlama sisteminin ihmal edilmesidir. Kriterler doğru bir şekilde oluşturulmadığında, ulaşılan sonuçların sağlıklı ve tutarlı olması da mümkün değildir. Yapılan literatür incelemeleri, kriter seçiminde sistematik bir yaklaşım eksikliğini ortaya koymakta; ayrıca bu kriterlerin hangi yöntem, kuramsal çerçeve veya veri temeline dayandırılarak belirlendiği çoğu zaman açıklanmamaktadır. Öte yandan, bir ülkenin ekonomik büyüklüğünün İslami finans içerisindeki yeri ve etkisine ilişkin bilgi birikimi hâlâ sınırlı düzeydedir. Bu bağlamda bu çalışma, 29 ülkeyi sıralayan özgün bir İslami finans gelişmişlik endeksi geliştirmeyi amaçlamakta ve böylece mevcut literatürdeki boşluğun giderilmesine katkı sunmaktadır.

2. İİT ÜLKELERİNDE İSLAMİ FİNANS

İİT ülkelerindeki İslami finans sistemi, iktisadi büyüme ve kalkınma neticesinde finans sisteminin uygulanabilir ve rekabetçi bir bileşeni olarak gelişmiştir. 1970’li yıllardan itibaren İslami finansın gelişmesinin yanı sıra İslam İşbirliği Teşkilatı da gelişmektedir (Grassa ve Gazdar, 2013). Bu yıllardan günümüze kadar finansal sistemin etki alanı genişlemekle birlikte yapısal bir dönüşüm sürecindedir. Dolayısıyla bu durumun hem iktisadi kalkınma hem de siyasi bir proje olarak küreselleşmenin yükselişi ile ilişkisi kurulabilir. Bu yüzden küresel finansal sistemde bazı devletlerin iktisadi gelişmişlik olarak öne çıktığı görülmektedir (Monk, 2011). İİT üyesi olan

ülkelerin petrol gelirleri ile elde ettikleri zenginlikler ile gelir düzeylerindeki artış bu durumu göstermektedir. Bu ülkelerin iktisadi kaynakları ve zenginliklerinin asıl kaynağı petrolden gelen rant ekonomileridir.

2022 yılı verilerine göre, bankacılık sektöründeki dünyanın en iyi 232 İslami finans kuruluşunun 209 tanesi İİT ülkelerinde bulunmaktadır. Körfez İşbirliği Teşkilatı (KİK) ülkeleri ise bu sıralamada 45 kuruluş ile temsil edilmekte ve büyüklüğü açısından İslami finans sektörünün kalbini oluşturmaktadır. KİK ülkeleri 232 İslami bankacılık sıralamasında sektörün dünya çapındaki toplam varlıklarının yaklaşık dörtte üçünü temsil etmektedir (The Banker, 2023). Diğer taraftan KİK ülkelerinde 145'ten fazla İslami finansal faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlar, dünya genelindeki tüm İslami finans kuruluşlarının yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır (Akkaş, 2017).

Bu finansal kuruluşlar arasında şunlar bulunmaktadır: Katılım Bankaları (İslami bankacılık prensipleriyle çalışan faizsiz bankalar), Takaful Şirketleri (İslami sigorta hizmetleri sunan şirketler), İslami Yatırım Fonları ve İslami Finansal Altyapı Sağlayıcıları (örneğin, sukuk ihraç eden kurumlar). İİT ülkelerinde kurulan ilk İslami bankalar, İslam ekonomisi ve finansının modern çağda uygulamaya geçirilmesinin öncüleridir. Bu bankalar, faizsiz finans prensipleri temelinde çalışmaya başlamış ve İslami finans sektörünün temel taşlarını oluşturmuştur. İİT ülkelerinde kurulan ilk İslami bankalar: Dubai Islamic Bank (DIB)- Birleşik Arap Emirlikleri, 1975'te kurulan bu banka Dünyanın ilk tam teşekküllü İslami bankası olarak kabul edilir ve faizsiz finansman prensiplerine uygun bankacılık hizmetleri sunarak diğer İslam ülkeleri için bir model oluşturmuştur. Islamic Development Bank (IsDB)- Suudi Arabistan, 1975 yılında kurulan Cidde merkezli olan bu banka, İİT'nin bir yan kuruluşu olarak kurulmuştur ve üye ülkelerde ekonomik kalkınma ve sosyal refahı desteklemek için faizsiz finansal araçlar sunmaktadır. Kuwait Finance House (KFH)- Kuveyt, 1977'de Kuveyt'te kurulan ilk İslami banka olup, konut finansmanı, yatırım ve bireysel bankacılık gibi hizmetler sunar ve modern İslami bankacılığın geliştirilmesinde önemli bir role sahiptir. Faisal Islamic Bank of Egypt- Mısır, 1977 senesinde Orta Doğu

ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesindeki ilk İslami bankalardan biridir ve Mısır'da faizsiz finansmanı uygulayan ilk bankadır. Al Rajhi Bank- Suudi Arabistan, 1987 yılında Dünyanın en büyük İslami bankalarından biridir ve Suudi Arabistan'da bireysel ve ticari İslami bankacılık hizmetleri sunar. Bunun yanı sıra Bahrain Islamic Bank (BIsB) - Bahreyn, 1979 senesinde Bahreyn'in ilk İslami bankasıdır ve sukuk (İslami tahvil) ihraçlarıyla bilinir. Bank Islam Malaysia Berhad- Malezya ,1983 yılında Güneydoğu Asya'daki ilk İslami banka olarak kurulan bu banka, bölgedeki İslami finansın büyümesine öncülük etmiştir (Akkaş, 2017). Bu durum Körfez ülkelerinde de gelişme göstermektedir. İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi (IFSI) İstikrar Raporu (2024)'na göre Körfez ülkelerinin 2023 yılında toplam küresel İslami finans varlıklarının %50'sinden fazlasını elinde bulundurması, IFSI'daki önemli rolünü yansıtmaktadır (IFSI, 2024). Bu rakam bölgenin İslami finansın merkezi olmaya devam ettiğini göstermektedir. İİT ülkeleri; İslami bankacılık, sukuk (İslami tahvil), takaful (İslami sigorta) ve diğer şeriata uygun finansal hizmetlerde lider konumdadır. Bu, bölgenin İslami finansın merkezi olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu bölgede bulunan ülkelerin hem bölgesel hem de küresel piyasalarda İslami finans ürünleri ve hizmetleri sunmada ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

İİT ülkeleri, son yıllarda İslami finansın potansiyelinden yararlanarak ekonomik büyümeyi teşvik etmeye çalışmaktadır. İslami finans, özellikle petrodollarların yoğun olarak biriktiği Körfez ülkelerinde hızla gelişmiştir. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar gibi ülkeler, İslami bankacılık sistemlerini güçlendirmek için çeşitli düzenlemeler ve teşvikler uygulamaktadır. Bu ülkeler, hem yerel ekonomilerini güçlendirmek hem de uluslararası yatırımcıları cezbetmek amacıyla İslami finans sektörünü geliştirmeye yönelik çeşitli stratejiler benimsemişlerdir. Örneğin: Uluslararası Finansal Merkezi olarak Dubai Uluslararası Finans Merkezi (DIFC) ve Katar Finans Merkezi (QFC) gibi finansal serbest bölgeler, İslami finans şirketlerine yönelik düzenlemeleri daha esnek hale getirmektedir (Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Strateji Belgesi, 2022). Bu serbest

bölgeler, İslami bankaların ve finansal kurumların küresel piyasalara erişimini kolaylaştırmak için uluslararası standartlarda altyapı ve düzenlemeler sunmaktadır.

3. YÖNTEM

İİT üyesi toplamda 57 ülke bulunmaktadır; bu ülkeler arasında vaka çalışması için incelenen 29 ülkenin verilerine ulaşılmıştır. Bu 29 ülke, ekonomik büyüklükleri, İslami finans uygulamaları, doğal kaynak zenginlikleri ve uluslararası ticaretteki rollerine bağlı olarak önemli bir örneklem teşkil etmektedir. Seçilen ülkeler, İİT üyesi ülkelerin %50'den fazlasını temsil etmekte olup, toplam GSYİH'nin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu ülkelerin seçiminde dikkate alınan bazı kriterler bulunmaktadır. GSYİH büyüklüğü ve ekonomik etki açısından Suudi Arabistan, Türkiye, Endonezya ve Malezya gibi ülkeler, İslam dünyasının ekonomik lokomotifleri olarak görülmekte ve küresel ticarete önemli bir rol oynamaktadır. Bu ülkeler hem üretim kapasiteleri hem de uluslararası yatırımcılar için cazip olmalarıyla dikkat çekmektedir. İslami finans sisteminin gelişimi açısından özellikle Körfez ülkeleri (örneğin, Katar, BAE ve Bahreyn) İslami finans uygulamalarıyla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, Endonezya ve Malezya gibi Güneydoğu Asya ülkeleri, İslami finans inovasyonlarının merkezleri haline gelmiştir. Doğal kaynak zenginlikleri açısından petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynaklara sahip ülkeler (örneğin, Suudi Arabistan, Nijerya ve Cezayir), İİT ekonomileri için kritik bir öneme sahiptir. Bu ülkeler, enerji ticaretinde önemli bir yere sahiptir ve İslami finansın yayılmasında rol oynamaktadır. Nüfus ve pazar potansiyeli açısından Endonezya, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkeler, büyük Müslüman nüfuslarıyla İİT içindeki en kalabalık ülkelerdir. Bu ülkelerin iç pazar potansiyeli, bölgesel ekonomik büyümeyi tetikleyen önemli bir faktördür. Çalışmada incelenen 29 ülke şunlardır: Afganistan, Cezayir, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Brunei, Mısır, Gambiya, Endonezya, İran, Ürdün, Kazakistan, Kuveyt, Lübnan, Malezya, Fas, Nijerya, Umman, Pakistan, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Senegal, Sudan, Suriye, Tunus, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen. Bu çalışmada ele alınan 29 ülke, İİT ekonomilerinin çeşitli yönlerini temsil etmektedir. Bu ülkeler, İslami finansın

uygulamalarının ekonomik büyümeye etkilerini analiz etmek, doğal kaynaklardan elde edilen gelirin nasıl yönetildiğini anlamak ve finansal sistemlerin kapsayıcılığını artırma yöntemlerini değerlendirmek açısından kritik bir öneme sahiptir.

Çalışmada bu 29 İİT ülkesi için sıralama yapılarak nicel veri toplama süreci açıklanmaktadır. Amaç, Promethee-II yöntemi kullanılarak İİT ülkeleri arasındaki İslami finans açısından nedensel ilişkiyi analiz etmektir. Ardından, Değişkenler ve Kapsamlı Faktörler gibi adımları içeren genel bir kavram sunulmaktadır. Bu değişkenler ve kapsamlı faktörler İslami Finans Ülke Endeksi (IFCI) raporlarından ve İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC)'nden araştırma yapılarak elde edilebilecek veriler üzerinden elde edilmiştir. Promethee-II Yöntemi ve Kriter ağırlıklandırma sonuçları (Tablo 2)'de ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Kapsamlı faktörler ve değişkenler, İİT ülkelerinin İslami finans alanındaki endeks performanslarını ortaya koymaya ve hangi faktörlerin daha doğru sonuçlar verdiğini belirlemeye çalışmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmadaki tüm veriler Reuters'ten toplanmıştır ve çalışmada kullanılan yöntemler ve değişkenler hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Çalışmada, İİT üye ülkesi olan 29 ülke için 17 tane değişken belirlenerek her ülke İslami finans endeksinin farklı bir yönünü temsil eden altı tema açısından incelenmiştir: İslami Bankacılık ve Bankacılık Dışı Kuruluşlar, Eğitim Veren Kuruluşlar, Mevzuat ve Yönetişim, Sukuk, Nüfus ve Şeriat Denetim Rejimi.

İngiltere merkezli Edbiz Consulting danışmanlık firması tarafından hazırlanan IFCI'den yararlanılarak, bu çalışmada yeni bir IFCI geliştirilmiştir. IFCI'nin sıralaması 8 faktöre göre belirlenmektedir: Yerli ve yabancı kökenli tam teşekküllü İslami bankaların sayısı; konvansiyonel bankaların İslami pencereleri de dahil olmak üzere bankacılık ve bankacılık dışı kurumların sayısı; şeriate uyum sürecini denetleyecek devlet (veya devlet dışı) temsilcisi bir merkezi kurumun varlığı; İslami ve konvansiyonel kurumların yönetimi altındaki İslami finansal varlıklar; Müslüman nüfusu; ülkede ödenmemiş toplam sukuk; İslami bankacılık ve finans kurumlarının

faaliyetlerine elverişli bir eğitim ve kültür ortamının varlığı ve İslami bankacılık ve finans kurumlarının ülkede eşit şartlarda faaliyet göstermesini sağlayan düzenleyici ve yasal bir ortamın varlığından oluşmaktadır. Ancak bu IFCI'nin sıralamasında kullanılan 8 faktör çalışmamızda 17 alt faktörlere dahil edilmiştir. Yani çalışmamız bu 8 faktörü de kapsayarak 17 faktöre genişletilmiştir. Bu çalışmada İslami finans endeksi IFCI'den yararlanılarak geliştirilmiştir. Ancak çalışma, kritik ağırlıklandırma yapıldıktan sonra Promethee-II Yöntemi yapılarak her İİT üye ülkesi için ortak eğilimleri paylaşarak objektif bir sonuç için uzun vadeli ilişkiyi araştırmaktadır. Bir sonraki bölümde Promethee-II yöntemi kullanılarak İİT ülkesi sıralanmakta ve nedensellik ilişkisine göre puanlanmaktadır. Bu ilişkinin yönünü anlamak için doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik analizleri yapılmaktadır. Bu bağlamda, panel veri 2023 yılı verilerini içermektedir. Endekse dâhil olan İİT ülkelerinin özellikle İslami finans alanındaki performanslarını değerlendirmek, IFCI yöntemindeki şeffaflık eksikliği nedeniyle zorlaşmaktadır. Ülkeler endekste sıralamaları ve puanlarıyla birlikte listelenmiş olsa da hesaplama süreci belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizlik, anlamlı sonuçlar çıkarma ve mevcut verilere dayanarak sağlıklı kararlar alma becerisini engellemekte ve bu ülkelerin gerçek performans durumlarını ölçmeyi zorlaştırmaktadır. Bu zorluğu gidermek üzere bu çalışmada yeni bir endeks geliştirilmiştir.

4. FARKLI BİR YAKLAŞIMLA YENİ IFCI'NIN GELİŞTİRİLMESİ

Bu bölümde İslami finans endeksinin ve alt faktörlerinin geliştirilmesi konusu ele alınmaktadır. Mevcut durumda İngiltere merkezli Edbiz Consulting danışmanlık firması tarafından geliştirilen bir IFCI endeksi bulunmaktadır. IFCI endeksi hem ülke bazlı sıralama olarak hem de 8 değişkene göre ülkeleri ağırlıklandırarak puanlama yapmaktadır. Puanlamada ilk sırada olan ülke İslami finans açısından en gelişmiş ülke kabul edilmektedir. Bunu belirlemek içinde IFCI'da belirlenen 8 değişkene göre ağırlıklandırma yapılmaktadır. Bu çalışmada ise bu endeks incelenmiş, bazı değişikliklerle 8 değişken 6 değişkene indirgenmiş ve toplam 17 alt faktör

oluşturulmuştur. Her yıl yayınlanan IFCI raporunda 2010 yılında dünya genelinde 75 ülkede 15 farklı değişken belirlenerek veri toplamaya başladıktan sonra bu ülkelerin heterojen yapısı ve veri yetersizliği nedeniyle IFCI'yi yalnızca o yıllarda 36 ülkede incelenmiş ve odak noktası sadece 8 değişkene düşürülmüştür (IFCI Report, 2010). IFCI raporu 2010 yılında 36, 2024 yılında Müslüman ve Müslüman olmayan 54 ülkeyi kapsamaktadır. Bu çalışmada ise 29 İİT ülkesine yönelik bir endeks geliştirme çalışması yapılmıştır.

Tablo 1'de İslami finans endeksine dâhil edilen değişkenler ve kapsamlı faktörler sunulmaktadır. Bu çalışmada İslami bankacılık değişkeni İİT ülkelerindeki İslami bankaların sayısını, İslami bankaların varlıklarını ve bir ülkedeki İslami banka penceresinin sayısını ortaya koymaktadır. Banka dışı sektörler ise İslami fonları, diğer finansal kurumları ve İslami finansal kuruluşlarının sayısı hakkında bilgi sunmaktadır. Eğitim değişkeni ise İslami finans konusunda eğitim veren kurum sayısını ve dereceleri sunan kurumların sayısını içermektedir. Mevzuat ve Yönetişim değişkeni ise İslami bankacılık alanındaki düzenlemeleri ve yönetmelikle ilgili verileri kapsamaktadır. Sukuk değişkeni ise İİT ülkesindeki sukuk değerleri hakkında veriler yer almaktadır. Nüfus, bir ülkenin performansını ölçmede önemli bir kriter olarak kabul edilir ve İİT ülkelerindeki Müslüman nüfusu içermektedir. Şeriat Denetim Rejimi bu çalışmada Merkezi Şeriat Komitesi ile temsil edilmektedir. Tablo 1'de IFCI endeksinde yer almayan bazı alt faktörler eklenmiştir. Örneğin; IFCI endeksinde dahil edilmeyen İslami Bankacılık varlıkları, İslami bankaların sahip olduğu ve yönettiği finansal varlıkları ifade eder. Yani bu alt faktör önemlidir. Özellikle İslami bankalarda krediler ve finansmanlar (murabaha, icara, mudaraba, müşareke) veya yatırım fonları veya portföyler gibi hususlar tüm bu finansal ürün ve araçların toplamını ifade eder ve İslami bankaların faaliyet alanını belirler. IFCI'de İslami Bankacılık Varlıklarının dahil edilmediği görülmektedir, çalışmamızda ise kapsamlı alt faktör olarak İslami Bankacılık Varlıkları eklenmiştir. Bu yüzden, IFCI endeksinin şeffaf olmadığı

düşünülmektedir, bu çalışmada ise şeffaflık ön plana çıkarılarak, alternatif bir endeks geliştirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: Bu Çalışmada Geliştirilen İslami Finans Endeksini Oluşturan Değişkenler ve Kapsamlı Faktörler ile IFCI Endeksi

IFCI ENDEKSİ	BU ÇALIŞMADA GELİŞTİRİLEN İSLAMİ FİNANS ÜLKE ENDEKSİ	
IFCI Endeksi ve Faktörler	Değişkenler	Kapsamlı Alt Faktörler
<i>İslami Banka Sayısı</i> (Hem Yerli hem de Yabancı Kökenli)	İslami Bankacılık ve Bankacılık Dışı Kuruluşlar	İslami Bankacılık Varlıkları
<i>İslami Bankacılık ve Finansal Kurumların Sayısı</i> (İslami finansla ilgili olan tüm bankacılık ve bankacılık dışı kurumlar, geleneksel bankaların İslami pencereleri de dahil olmak üzere).		İslami Banka Sayısı
		İslami Bankacılık Pencerelerinin Sayısı
		Diğer Finansal Kuruluşların Sayısı
<i>İslami Finansal Varlıklar</i> (İslami ve geleneksel kurumların yönetimindeki İslami finansal varlıklar).		İslami Fonların Sayısı
		İslami Finans Varlıkları
<i>Eğitim ve Kültür</i> (İslami Bankacılık ve Finansal Kurumların operasyonlarına uygun bir eğitim ve kültürel ortamın varlığı, resmi İslami finans profesyonel yeterlilikleri, derece programları, diplomalar ve diğer özel eğitim programlarını içermektedir).	Eğitim ve Derece Veren Kuruluşlar	İslami Finans Konusunda Eğitim Veren Kurum Sayısı
		İslami Finans Alanında Derece Veren Kurum Sayısı
<i>İslami Düzenleme ve Hukuk</i> (İslami Bankacılık ve Finansal Kurumların ülkede eşit şartlarda faaliyet göstermesini sağlayan düzenleyici ve hukuki ortamın varlığı (örneğin, İslami bankacılık kanunu, İslami sermaye piyasaları kanunu, takafül kanunu vb.).	Mevzuat ve Yönetişim	İslami Bankacılık Düzenlemeleri
		İslami Fonlar Yönetmeliği
		Sukuk Yönetmeliği
		İslami Finans Kurumları için Şeriat Yönetişimi Düzenlemeleri
<i>Ödenmemiş Sukuk Değeri</i>	Sukuk	Sukuk Değeri
		Ödenmemiş Sukuk Değeri
		Sukuk İhraç Değeri
<i>Müslüman Nüfus</i>	Nüfus	İİT Üye Ülkelerine Göre Müslüman Nüfus
<i>Şeriat Denetim Sistemi</i> (Bir ülkedeki İslami Bankacılık ve Finansal Kurumlar genelinde Şeriat uyumluluğunu denetleyecek bir devlet (veya devlet dışı) temsilci merkezi bir kuruluşun varlığı).	Şeriat Denetim Rejimi	Merkezi Şeriat Komitesi

Bu çalışmada, İslami finans endeksini oluşturan değişkenleri ve verileri ölçmek için CRITIC ve Promethee-II yöntemi kullanılmıştır. Daha sonra belirlenen 29 İİT ülkesi çok kriterli karar verme yöntemi olan Promethee-II yöntemi kullanılarak ülkeler sıralanmakta ve böylece endeks hem objektif hem de karşılaştırılabilir hale

getirilmektedir. Yöntem, ülkelerin puanları ile İslami finans ve ekonomi alanındaki ilerlemelerine ilişkin içgörüler sunmaktadır. Bu sıralamalarda kullanılan 17 tane değişken, bir ülkenin güçlü yönlerini ve eksikliklerini temsil etmektedir. Promethee-II, daha detaylı ve güçlü bir nesnel bileşene sahip objektif bir araştırma sağlamayı amaçlamaktadır. Sonuçlar ve ülke sıralamaları bir ülkenin potansiyeli hakkında kritik bilgiler sunmaktadır.

4.1. KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA

Kriterlere ait özellikler çoğu zaman birbirlerinden farklıdır. Bundan dolayı belirlenen her bir kriter ve değişken için ağırlıklandırma yapılmalıdır (Demircioğlu & Coşkun, 2018). Elde edilen sonuçların karar verici yorumlarından uzak ve objektif olması isteniyorsa nesnel ağırlıklandırma yöntemlerine başvurulur. Diakoulaki vd. (1995) tarafından literatüre kazandırılan bu yöntem, karar vericilerin görüşlerine yer vermeden, girdi ve çıktı değişkenlerine ait veriler ile kriterlerin korelasyon değerlerini ve standart sapmalarını kullanarak nesnel bir sonuç ortaya koyan objektif bir ağırlıklandırma yöntemidir. CRITIC yöntemi ile elde edilen ağırlıklar her bir kriterin hem kriterler arasındaki çelişki hem de zıtlık yoğunluğu arasındaki bağlantıyı içermektedir (Keskin ve Delice, 2022). CRITIC yönteminin, birbirinden bağımsız faktörlerin ne derece etkili olduğunu dikkate alarak, probleme ve değişkenlere en uygun kararın verilmesini hedefleyen bir yöntem olduğu ifade edilebilir. Değişkenlerin ve kriterlerin birbiriyle çelişmesi durumunda sayısal bir değerle ifade edilip edilemeyeceği durumlarda ortak bir dilde çıkarımlar sunarak değerlendirme yapılabilen yöntemdir (Arslankaya ve Göraltay, 2019).

Araştırma, üç sınıfa (öznel, nesnel ve karma ağırlıklandırma teknikleri) ayrılabilen puan sıralama ağırlıklandırma yaklaşımının kriter ağırlıklandırma için en yaygın kullanılan teknik olduğunu göstermektedir. Karar vericinin inisiyatifine bağlı olarak ağırlık tahsis edildiğinde öznel teknik olarak adlandırılır. Bu sistemlerde ağırlıklandırma uzman görüşü ile belirlenir. Uzman görüşü tekniklerine örnek olarak Basit Çok Özellikli Derecelendirme Tekniği (SMART), Analitik Hiyerarşi Süreci

(AHP), Simos, Delphi, Puanlama ve En Küçük Kareler teknikleri verilebilir. Objektif yaklaşım, puan sıralama ağırlıklandırma yöntemlerinin ikinci kümesidir. Başlangıç verilerini matematiksel yöntemlerle analiz ederek ağırlık değerlerini atar. Objektif teknik, entropi CRITIC ve çoklu korelasyon gibi yöntemleri içerir. Önceki yöntemlerin eklemeli veya çarpmalı senteziyle oluşturulan hibrit bir teknik olan karma yöntem, puan sıralama ağırlıklandırma yöntemlerinin son kategorisidir. Bu araştırmanın temel amacı İİT ülkelerine İslami Finans ülke endekslerinde objektif sıralamalar sunmaktır. Entropi yöntemi verilere uygun olmadığı için CRITIC yaklaşımı kullanılmıştır (Roszkowska, 2013).

4.1.1. CRITIC YÖNTEMİ İLE KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA

CRITIC, değişkenler veya kriterler için nesnel ağırlıklar belirleyen ağırlıklandırma yöntemlerinden biridir ve ilk olarak Diakoulaki ve diğerleri (1995) tarafından tavsiye edilmiştir. Bu yöntemde kriterler arasındaki zıtlığı belirlemek için korelasyon analizi kullanılır. Bunu yapmak için her bir sütuna göre normalize edilmiş kriter değerlerinin standart sapması ve sütunlar arasındaki korelasyon katsayıları değerlendirilerek sonuca ulaşılır (Diakoulaki, Mavrotas, & Papayannakis, 1995).

CRITIC yöntemi aşağıdaki adımlarla şu şekildedir:

m alternatifli ve n kriterli bir karar problemi ilk başta düşünülebilir. j. kriteri için f^* ve f^- değerleri sırasıyla en iyi ve en kötü değerleri göstermektedir.

Normalleştirilmiş değerler aşağıdaki fonksiyon ile hesaplanmaktadır:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - f_j^-}{f_j^* - f_j^-} \quad (1)$$

$$N = \begin{bmatrix} r_{11} & \cdots & r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{n1} & \cdots & r_{nk} \end{bmatrix}$$

$$i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, m.$$

l_{kj} normalize edilmiş karar matrisindeki kriter değerleri (sütunlar) arasındaki korelasyon katsayısı bulunur. Daha sonra j. kriter ve ölçüt arasındaki zıtlıklar şu şekildedir;

$$\sum_{k=1}^n (1 - l_{kj}) \quad (2)$$

Burada, daha genel bir ölçüm yapmak için Sperman sıra korelasyon katsayısı kullanılmaktadır.

Karar verme problemlerinde, karar matrisinin içerdiği bilgi, kriterler arasındaki zıtlığın yoğunluğu ile ilişkilendirilebilir. Bu nedenle, j kriterinde dağılan C_j bilgi miktarı aşağıdaki çarpımsal entegrasyon formülü ile ifade edilebilir:

$$C_j = \sum_{k=1}^n (1 - l_{kj}) \sigma_j \quad (3)$$

Yüksek C_j değeri, daha yüksek miktarda bilgiye işaret eder ve ilgili kriterin ağırlık değeri de yüksektir.

Amaç ağırlıkları (W_j) aşağıdaki normalizasyon formülü ile sunulmaktadır:

$$W_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad (4)$$

İlgili adımlardan sonra 17 kapsamlı faktörün ağırlıkları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: IFCI-2024, CRITIC Yöntemi ile Kriter Ağırlıklandırma Karşılaştırma Sonuçları

IFCI-2024	Değişkenler ve Kapsamlı Faktör Yüzdelik	Kapsamlı Faktörler	Kapsamlı Faktör Ağırlıklandırma
İslami Banka Sayısı (%21.8)	İslami Bankacılık ve Bankacılık Dışı Kuruluşlar (%30.1)	İslami Bankacılık Varlıkları	4.43
İslami Bankacılık ve Finansal Kurumların Sayısı (%20.3)		İslami Banka Sayısı	5.54
İslami Finansal Varlıklar (%13.9)		İslami Bankacılık Pencerelerinin Sayısı	6.13
		Diğer Finansal Kuruluşların Sayısı	3.50
		İslami Fonların Sayısı	5.87
		İslami Finans Varlıkları	4.54
Eğitim ve Kültür (%5.7)	Eğitim ve Derece Veren Kuruluşlar (%7.63)	İslami Finans Konusunda Eğitim Veren Kurum Sayısı	3.81
		İslami Finans Alanında Derece Veren Kurum Sayısı	3.82
İslami Düzenleme ve Hukuk (%4.9)	Mevzuat ve Yönetişim (%32.85)	İslami Bankacılık Düzenlemeleri	7.74
		İslami Fonlar Yönetmeliği	9.51
		Sukuk Yönetmeliği	10.01
		İslami Finans Kurumları için Şariat Yönetişimi Düzenlemeleri	5.59
Ödenmemiş Sukuk Değeri (%6.6)	Sukuk (%11.65)	Sukuk Değeri	3.88
		Ödenmemiş Sukuk Değeri	3.95
		Sukuk İhraç Değeri	3.82
Müslüman Nüfus (%7.2)	Nüfus (%7.30)	İİT Üye Ülkelerine Göre Müslüman Nüfus	7.30
Şariat Denetim Sistemi (%21.8)	Şariat Denetim Rejimi (%10.55)	Merkezi Şariat Komitesi	10.55
Toplam =100	Toplam =100		Toplam =100

Kaynak: Hesaplamalar yazarların kendileri tarafından Reuters'ten alınan verilerden yapılmıştır.

Görüldüğü üzere, bu çalışmada IFCI'den yola çıkılarak geliştirilen yeni IFCI'de 6 değişken ve 17 alt faktör yer almakta, IFCI'de ise 8 değişken yer almaktadır. İki endeks arasında birçok farklılık ve paralellik bulunmaktadır. Bu çalışmada geliştirilen IFCI'de İslami bankacılık ve bankacılık dışı kuruluşların %30.1 ağırlığı bulunmaktadır. IFCI'de İslami banka sayısının %21.3 ağırlıklı değeri varken, bu çalışmada İslami banka sayısı İslami bankacılık ve bankacılık dışı kuruluşlar değişkeninin altında bir alt faktör olarak yer almakta ve geliştirilen yeni IFCI'de bu oran %4.43 olarak hesaplanmıştır. IFCI'de İslami finansal varlıklar %13.9 paya sahip iken, bu çalışmada İslami bankacılık ve bankacılık dışı kuruluşlar değişkeninin altında bir alt faktör olarak %4.54'lük bir paya sahiptir. Eğitim ve kültür değişkeni ile bu çalışmadaki

eğitim ve derece veren kurumlar değişkeni benzer ağırlığa sahiptir. İslami düzenleme ve hukuk değişkeni IFCI'de %4.9'luk bir paya sahip iken bu çalışmada, mevzuat ve yönetim başlığı altında %32.85'lik bir yer ile endekste çok güçlü bir yer bulmaktadır. IFCI'de sadece ödenmemiş sukuk yer alırken ve %6.6'lık bir ağırlık teşkil ederken, bu çalışmada geliştirilen endekste sukuk değişkeni %11.65'lik bir ağırlık teşkil etmekte ve sukuk alt faktörleri olarak, ödenmemiş sukuk, ödenmiş sukuk ve sukuk ihraç değeri sırasıyla %3.95, 3.88 ve 3.82'lik bir ağırlığa sahiptir. Nüfus değişkeni her iki endekste de benzer ağırlığa sahiptir. Şariat deneti sistemi ise IFCI'de %21.8, bu çalışmada geliştirilen endekste %10.55'lik bir ağırlığa sahiptir. Alt kategorilerde yer alan değişkenler arasında, örneğin, "Sukuk Yönetmeliği" (10.01) ve "Merkezi Şariat Komitesi" (10.55), bu alt kategorilerde en yüksek ağırlığa sahip değişkenlerdir. İslami bankacılık sektörüne yönelik "İslami Bankacılık Düzenlemeleri" (7.74) ve "İslami Banka Sayısı" (5.54) gibi değişkenler de önemli etkilere sahiptir. Bu tablo, İslami finans sektörünün çok boyutlu bir analizini sunarak, politika yapıcılar, akademisyenler ve sektör temsilcileri için kapsamlı bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır. Stratejik öncelikler arasında mevzuat, yönetim ve eğitim alanlarının güçlendirilmesi bulunmaktadır.

4.1.2. PROMETHEE-II YÖNTEMİ

Çok kriterli karar verme yöntemi bilgisayar destekli adımlar yardımıyla optimal çözüme ulaştırmayı amaçlamaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisinin de Promethee sıralama yöntemi olduğu bilinmektedir. Bu yöntem Brans tarafından 1986 yılında geliştirilerek çok kriterli karar verme tekniği olarak kullanılır. Diğer yöntemlerden ayrı olarak anlaşılması ve uygulanması kolay bir yöntemdir. Promethee sıralama yöntemi ile sınırlı sayıda alternatif kararların verilmesinde çelişkili kriterlerin uyumlaştırılmasında kolaylık sağlar (Goumos & Lygerou, 2000). Promethee yöntemi, Promethee-I (kısmi sıralama) ve Promethee-II (tüm sıralama) olarak iki farklı şekilde bilinmektedir. Promethee I, alternatiflerin belirlenen değişkenler neticesinde karşılaştırılması ile kısmi öncelikleri belirler. Promethee II

sıralama yöntemi ise, alternatiflerin belirlenen kriterler neticesinde karşılaştırılması sonucunda net öncelikler çok kriterli analiz tekniklerinden yeni bir sıralama yapılıır. Yani bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında değerli sıralama ilişkisini kurmaktadır (Brans ve Mareschal, 2003).

Değişkenleri belirledikten sonra seçim probleminin üstesinden gelmek için Promethee II yöntemi kullanılmaktadır. Promethee, kriterleri ikili olarak karşılaştırarak alternatifleri sıralayan bir algoritma olduğu bilinmektedir. Yaklaşım iki kritik bilgi parçasına ihtiyaç duymaktadır. Birincisi, karar vericiler tarafından her bir kriter atfedilen önemi araştırır. İkinci veri ise her bir kriter göre bir seçeneğin diğerine göre ne kadar tercih edildiğini gösterir. Her bir kriter için, iki alternatifin aldığı puanlar arasındaki farkı 0 ile 1 arasında tercih edilen bir puana dönüştüren bir tercih fonksiyonu oluşturulur. Promethee II yaklaşımı, her bir alternatif için net üstünlük akışının yanı sıra genel sıralamayı da vermektedir (Brans, Mareschal, & Vincke, 1984). Promethee II, analistler ve karar vericiler için seçenekleri tamamen sıralayan çok kapsamlı bilgiler gerektirmektedir. Parametrelerdeki faktörler arasındaki değiş tokuşlara ilişkin veriler, parametrelerin ağırlıkları (göreceli önemleri) ve tercihlere ilişkin fonksiyonları içeren bir karar verme matrisi bu tür ayrıntılara örnek olarak verilebilir. Bunun yanı sıra çeşitli nicel ve nitel ölçekleri de dikkate alır. Karar verici bu süreçte her bir kriterin içindeki bilgileri (karar vericinin favorilerini veya değişkenleri temsil eden) ve kriterler arasındaki bilgileri (kriterlerin birbirlerine göre göreceli önemine ilişkin) karşılaştırma yaparak inceler (İsa, ve diğerleri, 2021).

Promethee-II aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır:

- İlk aşamada Değerlendirme matrisi (karar matrisi) normalize edilir. Bunun için aşağıdaki formül kullanılır.

$$R_{ij} = \frac{[X_{ij} - \min(X_{ij})]}{[\max(X_{ij}) - \min(X_{ij})]} \quad i = 1.2. n; j = 1.2. m) \quad \leftarrow \quad \boxed{\text{Normalizasyon}}$$

Kriteri (1)

- İkinci adımda i^{th} alternatifinin diğer alternatiflere göre değerlendirme farkları hesaplanır.

$$P_j(a, b) = 0 \quad \text{if } R_{aj} \leq R_{bj} \longrightarrow \boxed{D(Ma - Mb) \leq 0} \quad (2)$$

- Üçüncü adımda $P_j(a, b)$ tercih fonksiyonu hesaplanır.

$$P_j(a, b) = (R_{aj} - R_{bj}) \quad \text{if } R_{aj} > R_{bj} \longrightarrow \boxed{D(Ma - Mb) > 0} \quad (3)$$

- Dördüncü adımda, birleştirilmiş tercih hesaplanır.

Birleştirilmiş tercih fonksiyonu $\pi(a, b)$

$$= \left[\sum_{j=1}^n P_j(a, b) w_j \right] / \sum_{j=1}^n w_j \quad (4)$$

- Beşinci adımda, giriş ve çıkış yapan akışlar belirlenir.

a^{th} alternatifi için (pozitif) akıştan ayrılma. φ^+

$$= \frac{1}{m-1} \sum_{b=1}^m \pi(a, b) \quad (a \neq b)$$

a^{th} alternatifi için (negatif) akış girilir. φ^- (5)

$$= \frac{1}{m-1} \sum_{b=1}^m \pi(a, b) \quad (a \neq b)$$

- Altıncı adımda, her bir alternatif için net üstünlük akışı hesaplanır.

$$\varphi(a) = \varphi^+(a) - \varphi^-(a) \quad (6)$$

- Yedinci adım, $\varphi(a)$ değerlerine bağlı olarak dikkate alınan tüm alternatiflerin sıralamasını belirlemektir. İİT ülkelerinin Promethee-II yöntemine göre İslami finans alanında ağırlıklandırıldıktan sonraki sıralaması Tablo 3'te gösterilmektedir. Özellikle en yüksek skora sahip ülkeler en üstte, en düşük skora sahip ülkeler ise en altta olacak

şekilde küçükten büyüğe sıralanmaktadır. Promethee-II yöntemi ile elde edilen test istatistiği aşağıdaki gibidir (Tablo 3):

Tablo 3: Promethee-II Yöntemiyle Elde Edilen İslami Finans Endeksindeki Ülke Sıralaması

<i>Promethee-II Metodu</i>					
<i>Sıra</i>	<i>Ülke</i>	<i>Puan</i>	<i>Sıra</i>	<i>Ülke</i>	<i>Puan</i>
1.	Endonezya	11.352	16.	Fas	-0.444
2.	Malezya	10.882	17.	Sudan	-1.709
3.	Suudi Arabistan	10.436	18.	Ürdün	-3.375
4.	Pakistan	7.163	19.	Tunus	-3.491
5.	Birleşik Arap Emirlikleri	6.098	20.	Mısır	-4.111
6.	İran	5.572	21.	Afganistan	-5.670
7.	Bahreyn	4.497	22.	Cezayir	-5.940
8.	Nijerya	4.488	23.	Yemen	-6.150
9.	Brunei Sultanlığı	3.195	24.	Suriye	-6.479
10.	Türkiye	3.136	25.	Lübnan	-6.528
11.	Bangladeş	2.693	26.	Filistin	-6.603
12.	Umman	2.683	27.	Gambiya	-7.273
13.	Kazakistan	2.261	28.	Azerbaycan	-9.259
14.	Kuveyt	1.883	29.	Senegal	-9.306
15.	Katar	0.000			

Tablo 3'e göre, İslami finans sektöründe öncü olan ülkeler ilk sıralarda yer alırken, bu alanda gelişme göstermeyen ülkeler son sıralarda yer almaktadır. Promethee-II yöntemine göre sıralama yapılmış ve Endonezya birinci sırada, Malezya ikinci sırada, Suudi Arabistan ise üçüncü sırada yer almıştır. Bu durum, bu üç ülkenin İslami finans alanında diğer ülkelere kıyasla daha gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Bu ülkeler, İslami finans uygulamaları, düzenleyici altyapı, finansal ürün çeşitliliği ve uluslararası iş birliği gibi kriterlerde üstün performans sergilemektedir. Sıralamaya göre ilk üç ülkeyi takip eden ülkeler arasında Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), İran ve Bahreyn bulunmaktadır. Bu ülkeler de İslami finans alanında önemli bir potansiyele sahip olup, özellikle sukuk (İslami tahvil) piyasası, katılım bankacılığı ve dijital finansal çözümler gibi alanlarda ilerleme kaydetmiştir. Listenin orta sıralarında Nijerya, Brunei, Türkiye ve Bangladeş gibi ülkeler yer almakta, bu ülkeler bölgesel bazda önemli İslami finans merkezleri olarak

öne çıkmaktadır. Ancak, bu ülkelerin küresel rekabet gücünü artırmaları için yenilikçi finansal araçlar geliştirmesi ve düzenleyici altyapılarını güçlendirmesi gerekmektedir. Son sıralarda yer alan ülkeler arasında Afganistan, Cezayir, Yemen, Suriye, Lübnan ve diğerleri bulunmaktadır. Bu ülkelerin, İslami finans sistemine entegrasyon açısından önemli eksiklikler yaşadığı, finansal altyapının zayıf olduğu ve düzenleyici çerçevelerinin henüz yeterli olgunluğa ulaşmadığı görülmektedir.

Promethee-II yöntemiyle yapılan bu sıralama, ülkelerin İslami finans alanındaki durumlarını ve performanslarını değerlendirmek açısından önemli bir rehber niteliğindedir. İslami finans sektöründe öne çıkan ülkeler, bölgesel kalkınmaya ve küresel ekonomiye önemli katkılar sağlarken, alt sıralarda yer alan ülkeler ise bu alandaki eksikliklerini gidermeye yönelik politikalar geliştirmelidir. Bu, İİT üyelerinin ekonomik iş birliğini artırması ve İslami finans sistemini daha etkili bir şekilde kullanarak küresel ekonomide daha güçlü bir konuma gelmesi açısından önemlidir.

Tablo 4: 2024 Yılı IFCI Yöntemine Göre İİT Ülke Sıralaması

<i>IFCI 2024 Method</i>					
<i>Sıra</i>	<i>Ülke</i>	<i>Puan</i>	<i>Sıra</i>	<i>Ülke</i>	<i>Puan</i>
1.	İran	90.30	16.	Yemen	8.48
2.	Suudi Arabistan	88.58	17.	Lübnan	3.03
3.	Sudan	66.47	18.	Senegal	2.79
4.	Malezya	61.59	19.	Afganistan	2.15
5.	Brunei Sultanlığı	53.28	20.	Mısır	2.02
6.	Endonezya	50.74	21.	Tunus	1.75
7.	Kuveyt	42.90	22.	Suriye	1.57
8.	Pakistan	40.44	23.	Filistin	1.53
9.	Bahreyn	36.54	24.	Fas	0.74
10.	Bangladeş	34.62	25.	Nijerya	0.56
11.	Birleşik Arap Emirlikleri	27.40	26.	Cezayir	0.55
12.	Katar	19.75	27.	Kazakistan	0.42
13.	Umman	12.59	28.	Gambiya	0.12
14.	Ürdün	11.50	29.	Azerbaycan	0.02
15.	Türkiye	8.62			

Kaynak: (IFCI Report, 2024).

2024 yılı IFCI, İİT üyesi ülkeler arasında İslami finans sektörünün gelişmişlik seviyesini ölçen kapsamlı bir sıralama sunmaktadır. Bu sıralama, İslami bankacılık, düzenlemeler, Şeriat uyumluluğu, eğitim ve kültür gibi 8 faktöre dayanmaktadır.

Endeks, İslami finansın küresel ölçekteki gücünü ve gelecekteki potansiyelini değerlendirmek için önemli bir referans kaynağıdır. Tablo 5'te üst sıralarda liderlik yarışında İran (90.30) ve Suudi Arabistan (88.58), İslami finansın gelişmişlik düzeyi açısından sıralamanın zirvesinde yer almıştır. Bu ülkeler, güçlü bankacılık sistemleri, geniş İslami finans varlıkları ve etkin düzenleyici mekanizmalarıyla öne çıkmaktadır. Suudi Arabistan ayrıca sukuk ihraçları ve Şeriat yönetişimi alanlarında liderliğini sürdürmektedir. İran ve Suudi Arabistan gibi lider ülkeler, İslami finansın küresel ölçekteki standartlarını belirlemede kritik bir role sahiptir. Bu ülkeler, diğer ülkelere model teşkil ederek finansal ürün ve hizmetlerin genişlemesine öncülük edebilir. Sudan (66.47) ve Malezya (61.59), İslami finansal sistemin kapsayıcı yapısını ve bölgesel etkisini temsil eden ülkeler olarak dikkat çekmektedir. Özellikle Malezya, İslami finans eğitimi, sukuk piyasası ve uluslararası standartlara uyum açısından bir model ülke konumundadır. Orta sıralardaki gelişen aktörlere bakıldığında zaman Endonezya (50.74), Kuveyt (42.90) ve Pakistan (40.44) gibi ülkeler, güçlü demografik avantajlar ve geniş Müslüman nüfusları ile dikkat çekmektedir. Bu ülkeler, İslami finans pazarında büyüme potansiyeline sahiptir, ancak düzenleyici ve kurumsal altyapılarının geliştirilmesi gerekmektedir. Malezya ve Endonezya gibi ülkelerdeki eğitim modelleri, diğer İİT ülkelerine yaygınlaştırılabilir. İslami finans alanında uzmanlaşmış akademik programlar, sektörün insan kaynağı eksikliğini giderebilir. Birleşik Arap Emirlikleri (27.40) ve Katar (19.75) gibi Körfez ülkeleri, finansal merkez olma avantajlarını kullanarak İslami finansal ürün ve hizmetlerin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Alt sıralarda gelişim potansiyeli yüksek olan ülkelere bakıldığında Türkiye (8.62), endekste 15. sırada yer almakta ve İslami finans alanında büyüme için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Ancak düzenleyici çerçeve, Şeriat denetimi ve finansal ürün çeşitliliği alanlarında iyileştirme gereklidir. Mısır (2.02) ve Tunus (1.75) gibi ülkeler, tarihsel İslam medeniyeti bağlamında büyük bir mirasa sahip olmalarına rağmen, modern İslami finans sistemlerinde geri planda kalmaktadır. Son sıralarda yer alan ülkelerde küresel katılımın artırılması gereklidir ve Senegal (2.79), Afganistan (2.15) ve Nijerya (0.56) gibi ülkeler, düşük puanlarla

sıralamanın sonunda yer almaktadır. Bu durum, İslami finansın bu bölgelerde henüz gelişmemiş olduğunu ve altyapı eksikliklerinin giderilmesi gerektiğini göstermektedir. Alt sıralarda yer alan ülkeler, güçlü ve uyumlu bir düzenleyici çerçeve oluşturmak için diğer ülkelerin deneyimlerinden faydalanabilir.

2024 yılı IFCI ve Promethee-II yöntemlerine göre İslami finans endeksleri karşılaştırıldığında, iki sıralamanın farklı yöntemler ve önceliklere dayandığı gözlemlenmektedir. IFCI sıralaması, düzenleyici çerçeve, Şariat uyumluluğu, finansal varlıkların büyüklüğü ve eğitim gibi çok boyutlu faktörlere ağırlık verirken, Promethee-II yöntemi, ülkelerin performansını farklı bir karar analizi yaklaşımıyla değerlendirmiştir. Örneğin, IFCI sıralamasında İran (1.) ve Suudi Arabistan (2.) ön planda yer alırken, Promethee-II yönteminde Endonezya (1.) ve Malezya (2.) lider ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Bu, Promethee-II'nin daha dinamik ve finansal çeşitliliği dikkate alan bir ölçüm yöntemi sunduğunu göstermektedir. Ayrıca, Türkiye, IFCI sıralamasında 15. sırada yer alırken, Promethee-II'ye göre 10. sırada yer almıştır; bu da Türkiye'nin finansal inovasyon ve bölgesel etkisinin Promethee-II'de daha fazla önemsendiğini ortaya koymaktadır. Bunun aksine, Sudan gibi ülkeler IFCI sıralamasında ilk sıralarda yer almasına rağmen (3.), Promethee-II sıralamasında 17. sıraya gerilemiştir. Bu farklılıklar, yöntemlerin değerlendirme kriterlerinin değişen ağırlık ve önceliklere göre sonuçlarda belirgin farklılıklar yarattığını göstermektedir.

SONUÇ

İİT üyesi ülkelerdeki İslami finans uygulamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, bu ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, İİT ülkelerinde İslami finansın gelişimi, küresel finansal sistemdeki rolü ve ekonomik büyümeye katkıları analiz edilmiştir. İslami finansın, özellikle petro-dolarların yoğun olarak biriktiği Körfez ülkelerinde büyük bir hızla geliştiği ve bu ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının arttığı gözlemlenmiştir. İslami finansal hizmetlerin bu ülkelerdeki ekonomik büyümeyi teşvik etmesi, yeni yatırımların ve finansal sistemlerin çeşitlenmesinin sonucudur.

İİT ülkelerinde finansal sektördeki büyüme, sadece bölgesel değil küresel düzeyde de etkiler oluşturmaktadır. İslami bankacılık, sukuk ve takafül gibi araçlar, İİT üyesi ülkelerin ekonomik kalkınmalarına önemli katkılar sağlamakta, bu ülkelerin küresel ekonomideki paylarını artırmaktadır. Bunun yanı sıra, İİT ülkelerinin ekonomik büyüme dinamikleri, doğal kaynak zenginliklerinden elde edilen gelirin doğru yönetilmesi, finansal altyapıların güçlendirilmesi ve şeriat kurallarına dayalı finansal araçların benimsenmesi ile daha da iyileşmiştir. Ancak, bu büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamak için daha fazla yapısal reform ve ekonomik çeşitlenme gerekmektedir.

Çalışmada kullanılan PROMETHEE-II yöntemi ve CRITIC ağırlıklandırma analizi, İİT ülkeleri arasındaki İslami finans büyüme potansiyelini inceleyerek her ülkenin İslami finans alanındaki gelişmişlik düzeylerini belirlemiştir. Bu çalışmada, İslami finans literatüründe ölçülebilir ve objektif önlemlerle iyileştirme gerekliliği vurgulanmaktadır. 2012 yılından 2024 yılına kadar her yıl rapor olarak yayınlanan IFCI endeksinde ülkelerin İslami finans alanında hangi ülkenin öncü durumda olduğunu ölçmekte ve sıralamaktadır lakin bu endeksin yöntem açısından hesaplanması ve faktörlerin sadece 8 değişken olması sıralama sonucunun doğruluğunu yansıtmada ve kullanılan yöntem açık ve net değildir. Bu belirlenen 8 değişkenin alt faktörlerinin açık ve net olmamasından dolayı, bu çalışmada değişken sayısı 6'ya indirgenmiş, kapsamlı 17 alt faktör oluşturularak endeksin ağırlıklandırılması şeffaflaştırılmış ve netleştirilmiştir. Ayrıca IFCI'da kapsamlı ülkeler ele alınırken çalışmamızda sadece İİT ülkeleri ele alındı. Bir ülkeyi İslami finans açısından ölçmek için ilk etapta şartları göz önünde bulundurmak lazım ve daha sonra çalışmamızda belirtilen kriterlere ülke bazlı odaklanıp artırmaya çalışmak lazım. Örneğin, bir ülkede İslami banka açılması ve bu durum hem IFCI endeksinde hem de bizim geliştirdiğimiz endekse olumlu olarak yansımaktadır. İslami finans Müslüman ülkeler için çok kritik bir öneme sahip olduğu için ve IFCI'deki şeffaflığı öne çıkarmak için yeni bir alternatif endeks geliştirilmeye çalışıldı.

Çalışma, İslami finans endeksinin geliştirilmesi amacıyla gelecekteki araştırmalarda değişkenlerin kapsamının genişletilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İlgili sıralamalar, CRITIC yöntemi kullanılarak ağırlıklandırılabilir ve elde edilen sıralama sonuçları, bir ülkenin değişken bazında artan faktörlerine göre yeniden düzenlenebilir ve alternatif analiz yöntemleriyle hesaplanabilir. Ayrıca, sıralamalar farklı çok kriterli karar verme yöntemleriyle yeniden oluşturulabilir ve bu sayede ülke bazında karşılaştırmalar yapılabilir. Bu yaklaşım hem politika yapıcılar hem de piyasa katılımcılarına, varlık temelli İslami finans ve sosyal finans gibi katılım finansının kapsamını daha geniş bir perspektiften değerlendirme olanağı sunarak, doğru kararlar almalarını teşvik edecektir.

Bu bağlamda, İİT ülkelerinin iktisadi büyümeye olan katkıları, İslami finansın bu ülkelerdeki uygulama düzeyine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Sonuç olarak, İİT üyesi ülkelerin iktisadi büyüme performanslarını artırabilmek ve küresel ekonomik arenada daha güçlü bir yer edinebilmek için, İslami finansın potansiyelinden daha fazla yararlanmaları gerektiğini ve çalışmada belirlenen 17 tane kapsamlı faktörlerden her bir değişkene yoğunlaşılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu, yalnızca finansal faktörlerin ve değişkenlerin çeşitlendirilmesiyle değil, aynı zamanda her bir 17 faktörün ülke bazlı artışına yönelik de mümkün olacaktır. Yani kapsamlı faktör değişkenlerinden birisi olan İslami bankacılık sayısının artışı, ülke endeks puanını olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, İİT ülkelerinin iş birliğini artırarak, küresel finansal sisteme entegre olmaları ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmaları için daha kapsamlı stratejiler geliştirmeleri gerektiği sonucuna varılmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, İİT ülkelerinin gelecekte daha rekabetçi ve sürdürülebilir ekonomiler oluşturabilmeleri için finansal altyapılarını güçlendirmeleri ve İslami finansın avantajlarını daha etkin bir şekilde kullanmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Akkaş, E. (2017). Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu. *İKAM*, 1-39.
- Akin, T., Iqbal, Z., and Mirakhor, A. (2016), "The composite risk-sharing finance index: Implications for Islamic finance", *Review of Financial Economics*, pp.18-25.
- Alaabed; Askari; Iqbal and Adam Ng (2016), "Benchmarking objectives of Shari'ah (Islamic law): index and its performance in select OIC countries", *International Journal of Pluralism and Economics Education (IJPEE)*, Vol. 7, No. 3.
- Arslankaya, S., & Göraltay, K. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinde Güncel Yaklaşımlar*. İksad.
- Brans, J. P., & Mareschal, V. B. (2003). How to select and how to rank projects: The PROMETHEE method. *European Journal of Operational Research* , 228-238.
- Brans, J. P., Mareschal, B., & Vincke, P. (1984). Promethee: A new family of outranking methods in multicriteria analysis. *Operational Research*, 477-490.
- Biancone, P. P., & Shakhatreh, M. Z. (2023). Using Islamic finance for infrastructure projects in non-Muslim countries. *European Journal of Islamic Finance*, 2023(22), 1-13.
- Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Strateji Belgesi, 2022. <https://www.cbfo.gov.tr/>
- Demircioğlu, M., & Coşkun, İ. T. (2018). CRITIC-MOOSRA yöntemi ve UPS seçimi üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniv. S.B.E. Dergisi*, 27(1), 183-195.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The Critic Method. *Computers Ops. Res.*, 22(7).
- Goumos, M., & Lygerou, V. (2000). An extension of the PROMETHEE method for decision making in fuzzy environment: Ranking of alternative energy exploitation Projects. *European Journal of Operational Research* , 606-613.
- Grassa, R., & Gazdar, K. (2013). Financial development and economic growth in GCC countries. *International Journal of Social Economics*, 493-513.
- Grassa, R., & Hassan, M. K. (2015). Islamic finance in France: Current state, challenges, and opportunities. *International Journal of Islamic Economics and Finance Research*, 1(1), 1-17.

İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi (IFSI), 2024.

Keskin, Z. B., & Delice, E. K. (2022). Nesnel, Öznel ve Bütünleşik Kriter Ağırlıklandırma Yöntemlerinin Karşılaştırılması: COVID-19 Uygulaması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*.

Monk, A. H. (2011). Sovereignty in the era of global capitalism: the rise of sovereign wealth funds and the power of finance. *Environment and Planning A*, 43(8).

Roszkowska, E. (2013). *Rank Ordering Criteria Weighting Methods A Comparative Overview*. Optimum Studia Ekonomiczne.

SESRIC, 2020-2024.

The Banker, The Banker's Top Islamic Financial Institutions 2023, by John Everington, <https://www.thebanker.com/The-Banker-s-Top-Islamic-Financial-Institutions-2023-1698828332>

Yüksel, S., Koyuncu, G. and Özdurak, C. (2023), "Constructing an index for participation finance", *Borsa Istanbul Review*, 23-4, pp. 895-905.